Romsics Ignác

Trianon okairól

Kentaurbeszéd

A magánéleti tragédiát – legyen szó családi viszályról vagy egy balesetről – minden ember nehezen dolgozza fel. A nemzeti tragédiákkal ugyanígy vagyunk. Egyrészt nehéz megbarátkozni az új, a korábbinál előnytelenebb helyzettel, másrészt nem könnyű elkerülni a felelősségáthárító magyarázatok csapdáit. A magyar nemzet történetében az egyik legnagyobb ilyen trauma az 1920-as trianoni békeszerződés. Nem elsősorban azért, mert ennek értelmében Magyarország elveszítette területének és nemzeti vagyonának mintegy kétharmadát. Hanem azért, mert az elcsatolt területeken több mint hárommillió magyar is élt. A nem várt és hatalmas sokk miatt évtizedekig burjánoztak a meseszerű és felelősségáthárító magyarázatok. Ezek egy része még ma is él. Az évtizedek során a magyar történetírás ugyanakkor egy racionális magyarázó sémát is kidolgozott. A Habsburg Birodalom és ezen belül a történelmi Magyarország felbomlását eszerint több tényező összetalálkozása idézte elő. Elsőnek és alapvetőnek Magyarország soknemzetiségű jellege és a nemzetiségi elitek elégedetlenkedése tekinthető. Második fontos oknak a XIX. század második felében létrejött Szerbia és Románia irredenta politikáját tarthatjuk. Vagyis azt, hogy mindketten törekedtek azoknak a területeknek a megszerzésére, amelyeken saját nemzetük fiai – vagy azok is – éltek. Döntő súllyal estek latba az I. világháborúban győztes nagyhatalmak érdekei, illetve stratégiai megfontolásai is, amelyek szintén a nemzetállami átalakulás irányába mutattak. S végül nem hagyhatjuk említés nélkül a háborút követő hónapok kaotikus magyar viszonyait sem, amelyek sokáig lehetetlenné tették, hogy a magyar békedelegáció kiutazzon a békekonferenciára.

A nemzetiségi kérdés

A Magyar Királyság soknemzetiségű jellege a török kiűzése utáni betelepítések és a spontán bevándorlás következtében a XVIII. században megerősödött. A történeti magyar államrészek lakóinak a XIX. század elején mindösszesen 37, s Horvátország nélkül is csak 43 százalékát adták a magyar anyanyelvűek. Mindaddig, amíg a közigazgatás nyelve a latin, illetve a német volt, s a különböző nyelvű jobbágyok – az ország

lakosságának 90 százaléka – nem tartoztak a politikai közösségbe, ez a nyelvi-etnikai sokszínűség nem okozott nehézségeket. A magyar nyelv reformkori uralkodóvá tételével, illetve a modern magyar nemzetállam megteremtésének napirendre tűzésével azonban elkerülhetetlenül viták, majd viszályok forrásává vált. A kor magyar gondolkodói egyaránt úgy vélték, hogy a polgári átalakulás keretében nyelvi-etnikai különbségekre való tekintet nélkül végrehajtandó jogkiterjesztés fejében a nemzetiségi lakosság hajlandó lesz „magyarosodni", vagy legalábbis a magyart lingua franca-ként elfogadni. Az 1848. március idusát követő események gyorsan szertefoszlatták ezeket az optimista reményeket. A szerb, román és részben a szlovák vezetők is Magyarország föderatív jellegű átalakítását követelték a nyelvhatároknak megfelelően. A horvátok pedig ennél is többet, lényegében a magyarokéhoz hasonló önállóságot a Monarchián belül. Ezeket a követeléseket a magyar vezetők kezdetben kategorikusan elutasították, ám később a kompromisszumkeresés útjára léptek. Bár a nemzetiségeknek adandó területi autonómia gondolatát mindvégig elvetették, 1849. július 28-án Szegeden olyan határozatot fogadtak el, amely valamennyi nem magyar közösség számára biztosította az egyházakban, a községi életben, valamint a törvényhatósági gyűléseken és az iskolákban a szabad nyelvhasználatot. Az egyéni (állampolgári) és kollektív (nemzetiségi) jogok köréről és ezek egymáshoz való viszonyáról, vagyis a polgári magyar állam belső berendezkedéséről az emigrációba menekült és az itthon maradt magyar vezetők egyaránt sokat töprengtek. Kossuth 1851-es, Törökországban kidolgozott alkotmánytervének alapeszméi a decentralizált államszerkezet és a demokratikus önkormányzatiság voltak. Ez minden nemzetiség számára lehetővé tette volna, hogy azokban a községekben és megyékben, ahol többségben éltek, szabadon használhassák nyelvüket és fejleszthessék kultúrájukat. Az itthoni politikusok közül elsősorban báró Eötvös Józsefet foglalkoztatták az állami egység igénye és az ország soknemzetiségű jellege közötti ellentmondás feloldásának lehetőségei. „a nemzetiségi kérdést hazánkban véglegesen csak úgy tekintethetik megoldottnak – írta 1865-ös, A nemzetiségi kérdés című könyvében - ha annak megoldása […] a politikai és nyelvi nemzetiség nevében tett méltányos követeléseknek egyaránt eleget tesz". A generális megoldás – vallotta Kossuthoz hasonlóan – az állampolgári jogegyenlőség és a demokratikus önkormányzatiság. Francia vagy porosz mintákat követő „centralisált állam" Magyarország többé nem lehet, mert „az administratiónak ezen formája alatt a nemzetiségeknek legmérsékeltebb követelései sem elégíttethetnének ki". Ez a Habsburg Birodalmon belüli megoldásokban gondolkodó liberális

koncepció azonban éppúgy nem vált a nemzetiségi kérdés rendezésének alapelvévé, mint ahogy Kossuth és emigráns társainak Habsburg-ellenes és demokratikus elképzelései is megmaradtak a tervezgetések szintjén. A magyar politikai elit meghatározó körei ugyanis – feledve 1848–49 tanulságát – ragaszkodtak a reformkorban megfogalmazott nemzetállami koncepcióhoz, vagyis a magyarországi törvényhozás, kormányzás és megyei adminisztráció magyar jellegéhez. „Magyarország összes honpolgárai – tükröződött ez a szemlélet az 1868. évi nemzetiségi törvényben – az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja", s minthogy „a nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar". Ehhez a nemzetfelfogáshoz és állameszméhez a kiegyezés utáni nemzedékek is ragaszkodtak, s az ország kantonizálásában reménykedő nemzetiségi elképzeléseket a „politikai otrombaságok" kategóriájába utalták. Az 1868-as rendezés nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját ugyanakkor egyre kevésbé érvényesítették. Ezzel magyarázható, hogy a nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől fokozatosan visszafejlődött, s a magyar anyanyelvűek aránya 1880 és 1910 között – Horvátországot nem számítva – 46-ról 54 százalékra emelkedett. Nem lehet eléggé hangsúlyozni: az 1868-as nemzetiségi törvény egyáltalán nem volt elnyomó jellegű, sőt számos liberális elemet tartalmazott. A nemzetiségi eliteket ennek ellenére nem elégítette ki. Ők – mint 1895-ös kongresszusukon is hangoztatták – társnemzeti státust igényeltek, és kantonizálni akarták Magyarországot. Közvetlenül a háború előtt, 1912–1913-ban Tisza István még egyszer megkísérelt modus vivendit találni velük, ám erőfeszítéseit nem koronázta siker. 1914 augusztusában Magyarország ezért úgy lépett be a háborúba, hogy a lakosságának közel felét alkotó nemzetiségek, vagy legalábbis azok közvélemény-formáló elitcsoportjainak politikai lojalitása a legmesszebbmenőkig megkérdőjelezhető volt.

Az első világháborús hadicélok

Az első világháborút területekért vívták. A háború folyamán mindegyik hadviselő fél körvonalazta céljait. Szerbia, amelynek a Monarchiával kialakult konfliktusa a háborút végeredményben kirobbantotta, már 1914. szeptember 4-én informálta szövetségeseit arról, hogy győzelem esetén „Szerbiából egy olyan erős délszláv államot kíván

létrehozni, amelynek lakosságát valamennyi szerb, valamennyi horvát és szlovén fogja alkotni". Hosszas tárgyalások után, 1916 augusztusában végül Románia is az antant oldalára állt. Hadba lépése fejében ígéretet kapott egész Erdélyre, Máramarosra, a Partiumra, a Tiszántúl keleti szegélyére nagyjából a Debrecen–Szeged vonalig, a Bánságra, valamint Bukovinára a Prut folyóig. Az antant győzelmében bízva és a fenti területek megszerzésében reménykedve 1916. augusztus 27-én a román hadsereg betört Erdélybe. A bécsi birodalmi gyűlés cseh képviselői a Monarchia olyan föderatív átalakítását szerették volna elérni, amelynek egyik egysége „a csehszlovák nemzet valamennyi ágának egyesítéséből" jött volna létre, ideértve természetesen a felső-magyarországi szlovákokat is. Az emigráns cseh és szlovák politikusok – köztük Masaryk és Beneš – viszont már 1914 őszén önálló „cseh-szlovák" állam létrehozásának a támogatását kérték az antant politikusaitól. A Habsburg Birodalom dezintegrációját az ellenséges nagyhatalmak közül mindenekelőtt Oroszország támogatta. A nyugati antanthatalmak hadicéljai között viszont eleinte nem szerepelt új és független nemzetállamok kialakítása Kelet-Közép-Európában. Az Osztrák–Magyar Monarchiát fokozódó belső gyengesége ellenére sokan még mindig az európai államrendszer kiegyensúlyozó tényezőjének tartották, s ezért célszerűnek vélték fenntartását. Ez a nemzetállami törekvésekkel szembeni közömbösség 1916-tól fokozatosan mérséklődött, majd 1918-ban átadta helyét a nemzeti önrendelkezés elve melletti harcos elkötelezettségnek. Mi volt e változás oka? Az első fontos ösztönzést az 1915-től szellőztetett német Mitteleuropa-tervek keltette félelem, nevezetesen a Rajnától a Dnyeperig és a Fekete-tengerig terjedő német–osztrák–magyar ellenőrzés alatt álló „nagytér" körvonalazódása adta. Az emigráns délszláv, cseh és lengyel politikusok, valamint brit és francia támogatóik ezt a kontinentális német hegemónia kialakulásának bizonyítékaként kezeltek. Mindehhez járult a második orosz forradalom, illetve a breszt-litovszki békekötés 1918 márciusában. A nyugati szövetségesek ezzel a békével egyrészt elveszítették legfontosabb keleti partnerüket, másrészt a valóságban is körvonalazódtak a Dnyeperig terjedő informális német birodalom kontúrjai. Kedvezőtlenül hatott a IV. Károllyal folytatott különbéke-tárgyalások botrányos zátonyra futása is 1918 áprilisában, amely Károlyt megalázó és Berlinnel szemben az addigiaknál is kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta. Ez tükröződött a Monarchia és Németország közötti szoros gazdasági, politikai és katonai együttműködést előíró spai egyezményben, amelyet 1918. május 15-én írtak alá. Utóbbi két eseményt Londonban, Párizsban és Washingtonban egyaránt úgy értelmezték, hogy a Monarchia immár végérvényesen

Németország járszalagjára került, és semmiképpen sem lesz képes betölteni a jövőben azt a kiegyensúlyozó szerepet, amelyre sokan még 1916–1917-ben is alkalmasnak vélték. 1918 tavaszától az antanthatalmak politikusai ezért többé már nem arról vitatkoztak, hogy megmarad-e a Monarchia vagy sem, hanem arról, hogy hol húzódjanak a birodalom helyén létrejövő új államok határai. 1918. október 29-ei számában a francia Excelsoir olyan térképet közölt a régió új állami elrendeződéséről, amelyen Magyarországot lényegében már mai határai választották el a szomszédos országoktól. Bölcsebb és ügyesebb magyar politika esetén részkérdésekben talán sikerülhetett volna jobb feltételeket elérni azoknál, mint amelyekben az 1919 januárjától ülésező békekonferencia 1919 nyarára Párizsban megállapított. Alapvetően mást azonban – bármennyire is nehéz ezt tudomásul venni – nem.